

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Дипломна робота
(бакалавра)

з теми: «**ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЇ В ОСІБ З ДЕВІАНТНОЮ
ПОВЕДІНКОЮ**»

Виконала: студентка 4 курсу
Ps1-B20z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
Жуковська Інна Юріївна

Керівник:
Гудима Олександр Васильович,
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
загальної та практичної психології

Рецензент:
Онуфрієва Ліана Анатоліївна,
доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри
загальної та практичної психології

Кам'янець-Подільський – 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ	8
1.1. Поняття адаптації та адаптаційного потенціалу особистості в наукових дослідженнях.....	8
1.2. Структура, особливості та зміст адаптаційного потенціалу особистості.....	17
1.3. Особливості адаптації осіб з девіантною поведінкою до умов позбавлення волі.....	22
Висновки до першого розділу.....	33
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДАПТАЦІЇ У ОСІБ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ	36
2.1. Цілі, завдання та обґрунтування гіпотез емпіричного дослідження.....	36
2.2. Характеристика психодіагностичного інструментарію дослідження.....	44
Висновки до другого розділу.....	50
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ АДАПТАЦІЇ ОСІБ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ	52
3.1. Організація проведення емпіричного дослідження та його результати.....	52
3.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	66
Висновки до третього розділу.....	69
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72
ДОДАТКИ	77

ВСТУП

Актуальність дослідження. Аналіз публікацій щодо адаптаційного потенціалу особистості відображає широту застосування цього терміна при розгляді адаптаційних можливостей особистості. Різноманітність досліджень визначається, перш за все, неузгодженістю у визначенні самого поняття адаптації, що виражається в наголосі на її гомеостатичному або гетеростатичному характері. У разі розуміння адаптації як взаємодії людини та середовища, вивчення адаптаційного потенціалу особистості має зосереджуватись на аналізі системи, що одночасно включає в себе елементи, які належать і до особистості, і до середовища. Як такі, перш за все, доцільно розглядати смислові утворення, особистісну зрілість, готовність до інноваційної діяльності, особливості емоційно-вольової сфери особистості тощо.

Соціальна дестабілізація завжди викликає спалах девіантності, загострює форми її прояву від відхильної (неправильної помилкової поведінки і несхвальних вчинків) до злочинних цілеспрямованих дій.

Девіантна поведінка – це поведінка, яка суперечить прийнятним в суспільстві правовим і моральним нормам; злочинна і аморальна поведінка; результат асоціального розвитку особистості, впливу на неї несприятливих соціальних ситуацій (десоціалізації), які викликають негативні переживання і актуалізацію «слабких місць особистості», психологічні проблеми дезадаптації та десоціалізації. Девіантна поведінка є відхиленням, що проявляється у відступі індивіда від соціальних вимог. В генезі такої поведінки основну роль відіграють ціннісні деформації особистості, несформованість техніки соціально адаптованої поведінки, дефекти вольової саморегуляції та моральної сфери особистості. Поведінка з відхиленнями обумовлена явищами аномії, низьким рівнем моральної культури суспільства, багатозначністю наслідків таких соціальних процесів як

урбанізація, розширення престижного споживання, зниження життєвого рівня в перехідні періоди, ослаблення державної влади та ін.

Злочинна поведінка є виразом вкрай невідповідного будь-яким нормам прояву людської активності, або такого прояву, який суперечить зокрема праву. В юридичній психології розрізняють злочин проти особистості, злочин проти суспільної безпеки, суспільного порядку і здоров'я населення, злочин проти політичних і інших прав громадян, злочин проти порядку управління, проти правосуддя.

Звичайно, за умови виникнення такої поведінки найбільш гостро постають проблеми адаптації і дезадаптації у процесі соціалізації і десоціалізації особистості. По суті, девіантна поведінка і є наслідком дезадаптації особистості, її викривленої соціалізації, недостатньої правової культури тощо.

В даній роботі розглядається проблема адаптації осіб з девіантною поведінкою (девіанти) до специфічних умов перебування у місцях несвободи. Респонденти, які брали участь у дослідженні, це особи, які скоїли правопорушення, тому відносяться до групи осіб з делінквентною поведінкою, що є структурним компонентом класифікації девіантної поведінки.

Мета – дослідити адаптаційний потенціал осіб з девіантною поведінкою та визначити психологічні чинники, які сприяють успішній адаптації до нових специфічних умов життєдіяльності.

Об'єкт дослідження – процес соціально-психологічної адаптації особистості

Предмет дослідження – особливості адаптації у осіб з девіантною поведінкою.

Концептуальна гіпотеза: існують психологічні чинники, які дозволяють особам з девіантною поведінкою успішно адаптуватися до нових специфічних умов життєдіяльності у місцях несвободи.

Емпіричні гіпотези:

1. Чим вищий рівень емоційного інтелекту, тим вищий рівень адаптивності у девіантів.
2. Існує зв'язок між рівнем адаптивності і толерантністю до невизначеності.
3. Чим вищий рівень готовності до інноваційної діяльності, тим краще адаптуються девіанти до умов позбавлення волі.
4. Існує зв'язок між рівнем адаптивності і рівнем агресивності девіантів.
5. Чим вищий рівень соціального самоконтролю, тим краще адаптуються девіанти.
6. Чим краще розвинені комунікативні здібності, тим вищий рівень адаптивності у девіантів.

Досягнення мети передувало виконання таких **завдань дослідження**: провести теоретичний аналіз наукової літератури щодо особливостей дослідження адаптаційного потенціала особистості; розкрити особливості процесу адаптації у осіб з девіантною поведінкою; провести емпіричне дослідження та аналіз результатів; визнати психологічні чинники, які сприяють успішній адаптації до нових специфічних умов життєдіяльності девіантів; визначити подальші перспективи дослідження.

Методи дослідження. Застосовано теоретичний аналіз наукової літератури за темою дослідження; емпіричні методи: психологічне тестування, опитування; математико-статистичні методи обрахування даних, інтерпретація результатів. Психодіагностичні методики: Тест-опитувальник соціальної адаптивності (методика О.П. Саннікової, О.В. Кузнецової); Опитувальник «Емоційного інтелекту» Д. Люсіна; Опитувальник толерантності до невизначеності (методика С. Баднера TAS (Tolerance Ambiguity Scale)); Опитувальник «Психологічна готовність до інноваційної діяльності» (В.Є. Ключко, О.М. Краснорядцева); Опитувальник «Види агресивності» (Л.Г. Почебут); Тест «Соціального самоконтролю» (М.

Снайдер); Опитувальник «КОС» (комунікативних та організаторських здібностей) (В.В. Синявський, Б.Г. Федорошин).

Теоретико-методологічну основу роботи склали дослідження феномену адаптації як життєдіяльності в умовах існування, що постійно змінюється – І.П. Павлов, І.М. Сеченов; як прояв стрес-реакції – Г.Сельє, як досягнення стійкості в зміненому середовищі – Ф.Б. Березін, Л.Ф. Бурлачук, Е.Ю. Коржова; як пошук особистістю необхідних способів саморозкриття – А.Г. Маклаков, С.Т. Посохова; а також в роботах Г. Гартмана, який відкрив поняття «аутопластична адаптація», що являє собою зміни особистості. Також використано результати дослідження адаптаційного потенціалу особистості вчених О.М. Богомолова, Н.Л. Коновалової, О.В. Кузнецової, Д.О. Леонтьєва, О.П. Саннікової та інші.

База дослідження. Дослідження проводилось упродовж грудня 2023 року – березня 2024 року. Вибірка досліджуваних складалася з 60 осіб, які утримуються у пенітенціарних закладах Хмельницької області. Вік досліджуваних: від 21 до 35 років (17 осіб – від 21 до 24 років, 21 особа – від 25 до 30 років, 22 особи – від 31 до 35 років). Усі досліджувані – чоловічої статі.

Теоретична значущість та наукова новизна роботи полягає:

- у розширенні наукової інформації щодо адаптації особистості в умовах позбавлення волі;
- у поглибленні уявлення про особистісні передумови, що сприяють адаптації осіб з девіантною поведінкою;
- у визначенні психологічних чинників, які сприяють успішній адаптації девіантів до нових специфічних умов життєдіяльності.

Практична значущість отриманих результатів дослідження полягає у можливості застосування отриманих результатів у роботі психологів пенітенціарних закладів; використанні у психопрофілактичній роботі, зокрема попередженні конфліктів між засудженими. Результати дослідження є цінними для індивідуальної роботи з особами, які відбувають покарання і

відчувають труднощі адаптації у перші місяці перебування в установах позбавлення волі.

Апробація та впровадження результатів. Результати проведеного дослідження доповідалися автором та отримали схвалення на таких міжнародних конференціях: на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» на пошану професора А.І. Шинкарюка (26 жовтня 2023 р., м. Кам'янець-Подільський), на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (Кам'янець-Подільський, 17 листопада 2023 р.), на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 15 лютого 2024 р.), на XVI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2024 р.) та знайшли своє відображення у публікації автора.

Публікації.

Жуковська І.Ю. Соціально-психологічні особливості адаптації у осіб з девіантною поведінкою. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин*: матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції, 23 квітня 2024 р. / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2024. С. 112–114.

URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8003>

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку літератури, який нараховує 50 джерел. Робота містить 9 таблиць, 6 рисунків, додатки.

ВИСНОВКИ

Адаптивність, як одна з фундаментальних властивостей особистості, проявляє себе на певних рівнях: 1) формально-динамічному; 2) змістовно-особистісному; 3) соціально-імперативному. Кожен із них є відносно автономним утворенням, характеризується специфічним змістом і функціями, що забезпечують цілісний прояв адаптивності в реальному життєвому контексті.

Процес адаптації надзвичайно динамічний. Його успіх багато в чому залежить від об'єктивних і суб'єктивних умов, функціонального стану, соціального досвіду, життєвої установки та уявлень кожної людини. Саме адаптаційний потенціал визначає можливості адекватної регуляції функціонального стану організму в різних умовах життя і діяльності.

Соціальна ізоляція людини є потужним чинником модифікації людської поведінки, на який психіка кожної особистості реагує по-різному. Виправні установи докорінно змінюють звичний уклад життя людини, а до того ж, відривають індивіда від рідних і близьких, прирікаючи на роки ізольованого існування. Відбування покарання в установах позбавлення волі спричиняє істотні особистісні зміни в психічній сфері засудженого, що пов'язано з новими умовами життя, виникненням нових поглядів, цінностей, переконань та ін. Усі ці зміни певним чином впливають на пристосування засудженого до нових правил і умов життєдіяльності.

Процес адаптації до місць позбавлення волі потребує мобілізації усіх психологічних ресурсів особистості, зокрема, у підвищеному контролі власної поведінки, здібності адекватно ставитися до невизначених ситуацій, у розвиненій особистісній зрілості, у готовності сприймати нові правила і вимоги, в осмисленості свого життя тощо.

Визначення психологічних передумов відхилень у поведінці осіб, які перебувають у місцях несвободи, зокрема тих, хто не зміг у достатній мірі адаптуватись до вимог виховного закладу, є першим кроком у психологічній корекції девіантної поведінки.

Теоретичний аналіз досліджень з проблеми адаптації особистості до нових умов життєдіяльності дозволив методологічно обґрунтувати концептуальну та шість емпіричних гіпотез, здійснити підбір психодіагностичних методик, визначити методи математико-статистичної обробки даних.

Для організації емпіричного дослідження нами було сформовано вибірку досліджуваних, яка складалася з 60 осіб, які утримуються у пенітенціарних закладах Хмельницької області.

За результатами емпіричного дослідження підтверджено п'ять емпіричних гіпотез, що дозволило підтвердити концептуальну гіпотезу дослідження і визначити психологічні чинники, які дозволяють особам з девіантною поведінкою успішно адаптуватися до нових специфічних умов життєдіяльності у місцях несвободи. Здійснено інтерпретацію отриманих результатів

За допомогою психодіагностичної роботи та математико-статистичного аналізу нами визначено психологічні чинники, які детермінують процес адаптації осіб з девіантною поведінкою: емоційний інтелект, толерантність до невизначеності, готовність до інноваційної діяльності, низький рівень агресії та соціальний самоконтроль.

Подальші перспективи дослідницької роботи стосуються гендерних аспектів процесу адаптації осіб з девіантною поведінкою. Планується дослідити осіб жіночої статі, які відбувають покарання у пенітенціарних установах, визначити психологічні чинники їх успішної адаптації та порівняти з результатами, які отримані при дослідженні чоловіків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абакумова Ю.В. Проблеми криміналізації та декриміналізації суспільно небезпечних діянь в умовах політики у сфері гуманізації кримінального законодавства України. *Держава та регіони*. Серія «Право». 2014. № 2. С. 74–82.
2. Боднар І.В., Кондратов Д.Ю., Яворська С.Я. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінально-виконавчого права. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2021. №1 (24). С. 160 – 167.
3. Власова О.І. Теоретико-методичні засади дослідження емоційного інтелекту як інтрадивідної властивості особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб .наук. пр.* Луганськ: Вид-во СНУ, 2004. № 2(7). С. 175–181.
4. Галецька І. Самоефективність у структурі соціально-психологічної адаптації. *Вісник Львівського університету*. Сер. «Філософські науки». 2003. Вип. 5. С. 433–442.
5. Зарицька В.В. Теоретико-методологічні основи розвитку емоційного інтелекту у контексті професійної підготовки: *монографія*. Запоріжжя: КПУ, 2010. 304 с.
6. Карамушка Л.М. Психологічні особливості опору змінам персоналом вищої школи. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2015. № 2. С. 35–42.
7. Колісник О.В. Адаптаційний потенціал як складова ідентифікаційних стратегій особистості. *Грані*. 2015. № 8 (124). С. 59–63.
8. Кулешова О.В. Психологічні фактори застосування ненормативної лексики в підлітковому віці. *Україна*. 2016. №17. С. 132–135.
9. Леонтьев Д.А. Личностный потенциал: структура и диагностика. Москва : Смысл, 2011. 495 с.
10. Мартинюк В.О. Система психологічного супроводу соціальної реадaptaції неповнолітніх в умовах сімейної деривації. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук, 19.00.05 –

- соціальна психологія; психологія соціальної роботи. Сєверодонецьк, 2019. 362 с.
11. Мельниченко А., Дипко С. Ресоціалізація в'язнів як складова державної пенітенціарної політики. Актуальні проблеми державного управління. 2011. № 2(40).
  12. Михайленко О.В. Особливості соціально-виховної роботи із засудженими жінками в установах виконання покарань. *Педагогічні науки*. 2014. № 122. С. 175–179.
  13. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції. Київ : Вища школа, 2003. 126 с.
  14. Носенко Е.Л., Аршава І.Ф. Сучасні напрями зарубіжної психології: психологія особистості : підручник. Дніпропетровськ : Вид-во ДНУ, 2010. 264 с.
  15. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія : посібник. Київ : Академвидав, 2003. 448 с
  16. Проскура В.В. Соціальні технології підготовки засуджених до звільнення з місць позбавлення волі. *Дні науки* : зб. тез доповідей : в 3 т. Класичний приватний університет, 23–24 жовтня 2008; ред. кол. В.М. Огаренко та ін. Запоріжжя : Вид-во «КПУ», 2008. Т. 3. С. 207–209.
  17. Проскура В.В. Технологія соціальної адаптації чоловіків, які звільняються з місць позбавлення волі : автореф. дис... канд. соціол. наук : 22.00.04. Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2008а. 16 с.
  18. Психодіагностика. Психологічний практикум: навчальний посібник / О.П. Баклицька, І.О. Баклицький, Р.І. Сірко, В.І. Слободняк. Львів : Сполом, 2015. 464 с.
  19. Максимова Н.Ю., Грись А.М., Манілов І.Ф. та ін. Психологічні механізми адаптації девіантів до сучасного соціокультурного середовища : *монографія* / за ред. Н.Ю. Максимової. Київ : Педагогічна думка, 2015. 254 с.

20. Резніченко Г.С. Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі щодо засуджених жінок : *монографія*. Одеса : ОДУВС, 2009. 173 с.
21. Саннікова О.П., Кузнецова О.В. Адаптивність як цілісний феномен: емпірична верифікація. *Наука і освіта*. 2018. №3. 27–35.
22. Саннікова О. П. Кузнецова О.В. Результаты апробации оригинального тест-опросника социальной адаптивности. *Вестник Харьков. ун-та. Х.*, 2002. С. 211–214.
23. Саннікова О. П. Адаптивность личности: монография. Одесса : Издатель Н.П.Черкасов, 2009. 258 с.
24. Саннікова О.П., Кузнецова О.В. Комплексная диагностика адаптивности личности. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2017. С. 84–89.
25. Сафін О., Кузьменко Ю. Особливі умови життєдіяльності та адаптаційний потенціал особистості: психологічний аспект. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки*. 2016. № 1 (3). С. 195–209 с.
26. Селье Г. Очерки об адаптационном синдроме. Москва : Наука, 1960. 253 с.
27. Сидорчук О.О Латентна злочинність у механізмі криміналізації суспільства: постановка проблеми. *Актуальні проблеми юриспруденції*. № 2. 2019. С. 185–189.
28. Скрипник Н.Г. Проблема особистісного адаптаційного потенціалу в сучасній психологічній науці. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 1. Т. 1. С 100–104.
29. Сорока А.В. Психодіагностична програма дослідження розвитку ефективності ресоціалізації засуджених у період підготовки до звільнення з пенітенціарних установ. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2011. Вип. 45. № 937. С. 268–271.

30. Старинська Н.В. Адаптаційний потенціал як чинник професійної самореалізації особистості. *Психологія: реальність і перспективи*. 2017. Вип. 8. С. 259–263.
31. Тарасова Л.Е. Адаптационная готовность: дефиниция термина. *Перспективы науки*. 2015. №7(70). С. 27–30.
32. Телефанко Б.М. Пенітенціарний і постпенітенціарний рецидив. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. XXIV. Одеса : Гельветика, 2019. С. 122.
33. Терлецька Л.Г. Основи психодіагностики. Практикум. Львів: Главник, 2017. 318 с.
34. Троцюк С.О. Психологічний аспект процесу адаптації осіб в умовах ізоляції. *Юридична психологія*. № 1 (18). 2016. С. 188–194.
35. Трубников В.М. Социальная адаптация освобожденных от отбывания наказания. Харьков : Основа, 2000. 173 с.
36. Федоришин Г.М. Пенітенціарна психологія : курс лекцій. Івано-Франківськ : Плай, 2004. 104 с.
37. Фрейд З. Психоаналитические этюды и меланхолия. Под ред. Д.И. Донского, В.Ф. Круглянского. Харьков : Фолио, 2005. 255 с.
38. Чеботарьова Ю.А. Жінки в місцях позбавлення волі: деякі проблемні питання. *Вісник академії адвокатури України*. 2013. № 3(28). С. 46–51.
39. Широкоградюк Л.А. Психолого-педагогічні причини лихослів'я та особливості його прояву у шкільному середовищі: Дис. ... канд. псих. наук: К., 2001. 177 с.
40. Юричка А.Ю. Реадаптация личности подростка-девианта в процессе ее социализации: дисс. ... канд. пед. н. : 13.00.01. Бирск, 2002. – 229 с.
41. Antonovsky A. Rozwiklanie tajemnicy zdrowia. Warszawa. 1995. 195 s.
42. Bandura A. Self-efficacy: The exercise of control. New York, 1997. 605 p.
43. Frenkel-Brunswik, E. Intolerance of ambiguity as an emotional and perceptual personality variable. *Journal of Personality*. 1949, 18, 108–143.

44. Hartmann H. Ego psychology and the Problem of adaptation. *Intl Universities Pr Inc.* N-Y., 1958. 260 p.
45. Horowitz M. J. Phase oriented treatment of stress response syndromes. *American Journal of Psychotherapy*, 1973. V. 9 (№ 27). P. 506–515.
46. Urszula Kempieńska. Zjawisko sextingu wśród nastolatków. The phenomenon of sexting among teenagers. *Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства: матеріали IV Всеукраїнського науково-практичного круглого столу з міжнародною участю (24 квітня 2019 року); за заг. ред. О.Г. Льовкіної, Р.А. Калениченка.* Ірпінь: Університет державної фіскальної служби України, 2019. 468 с. С. 5–9.
47. Jay T. The Science of Swearing. 2015. URL: <https://www.psychologicalscience.org/observer/the-science-of-swearing>.
48. Smith, M.K. (2002) «Howard Gardner and multiple intelligences», The Encyclopedia of Informal Education, downloaded from The Power of Learning Swear Words in English, 2002 URL: <https://reallifeglobal.com/swear-words>
49. Philips L. Human adaptation and his failures. N-Y.; London:Academic Press, 1968. P. 245–261.
50. Schwarzer R. Self-efficacy in the adaption and maintenance of health behaviors: theoretical approaches and a new model. *Self-efficacy: Thought Control of Action.* Washington, 1992. P. 217–245.